

Ədəbi tələffüz və cümlə qurmaq vərdişlərinin inkişafı üzrə aparılan işlər

*Fəridə Səfəraliyeva*¹

XÜLASƏ

Məlumdur ki, ədəbi dilin saflığı ilk növbədə tələffüz normalarına əməl olunmasından asılıdır. Fikrin dinləyiciyə dəqiq və aydın formada çatdırılması çox vaxt tələffüzlə bağlı olur. Tələffüz dedikdə, dilimizin ümumi normalara uyğun şəkildə ifadəsi nəzərdə tutulur. Bu baxımdan tələffüz həm ədəbi, həm dialekt, həm də məhəlli danışq formalarını əhatə edir və “ədəbi tələffüz” anlayışı ilə ifadə olunur. Ədəbi tələffüz dilin normalarına uyğun danışmağı, sözlərin və nitq səslərinin tələffüz qaydalarına əməl olunmasını tələb edir. Bu qaydaların məcmusu orfoepik normalar adlanır. Nitq inkişafı üzrə işin əsas vəzifəsi dil və təfəkkürün vəhdətinin öyrənilməsindən irəli gəlir. Uşaqların təfəkkürünü inkişaf etdirməklə onların nitqinə təsir göstərilir, nitqini inkişaf etdirməklə isə təfəkkürünün formalaşmasına təkan verilir. Müəllim ibtidai siniflərdən başlayaraq şagirdlərdə ədəbi tələffüz bacarığı, düzgün cümlə qurmaq vərdişləri, lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi və rabitəli nitqin inkişafı istiqamətində ardıcıl iş aparmalıdır. Məqalədə məhz ədəbi tələffüz və cümlə qurmaq vərdişlərinin formalaşdırılması ilə bağlı aparılmış tədqiqat işindən bəhs olunur.

AÇAR SÖZLƏR

ədəbi tələffüz, ibtidai sinif, cümlə qurmaq vərdişləri

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 29.10.2025

Qəbul edilib: 15.01.2026

¹ Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan <https://orcid.org/0000-0003-1161-5759> | f.safaraliyeva@mail.ru

Studies on the Development of Literary Pronunciation and Sentence Construction Skills

*Farida Safaraliyeva*¹

ABSTRACT

It is known that the purity of the literary language depends, first of all, on compliance with its pronunciation norms. The accurate and clear delivery of thought to the listener is often associated with pronunciation. When we say pronunciation, we mean the expression of our language in accordance with general norms. In this regard, pronunciation includes both literary and dialect and local forms of speech and is expressed by the concept of “literary pronunciation”. Literary pronunciation requires speaking in accordance with the norms of the language, observing the rules for pronouncing words and speech sounds. The set of these rules is called orthoepic norms. The main task of work on speech development stems from the teaching of the unity of language and thinking. By developing children's thinking, their speech is influenced, and by developing their speech, the formation of their thinking is stimulated. Starting from elementary grades, teachers should consistently work on developing literary pronunciation skills, correct sentence construction skills, vocabulary enrichment, and coherent speech in students. The article discusses research conducted specifically on the formation of literary pronunciation and sentence construction skills.

KEYWORDS

literary pronunciation, primary school, sentence construction skills

ARTICLE HISTORY

Received: 29.10.2025

Accepted: 15.01.2026

¹ Doctor of Philosophy in Pedagogy, Associate Professor, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan
<https://orcid.org/0000-0003-1161-5759> | f.safaraliyeva@mail.ru

Giriş

Müasir dövrdə insanın mədəni inkişafının və cəmiyyət üçün faydalı şəxsiyyət kimi formalaşmasının əsas göstəricilərindən biri onun nitq mədəniyyətinə yiyələnməsidir. Bu məsələ ümumtəhsil məktəblərinin qarşısında duran ən mühüm ümumpedaqoji problemlərdən biri hesab olunur.

Altı yaşlı uşaqların nitqi üzərində aparılan müşahidələr göstərir ki, onlar məktəbəqədər dövrdə ana dilinin qrammatik quruluşuna yiyələnir, müəyyən söz ehtiyatına malik olur, başqalarının nitqini anlayır və fikirlərini düzgün formada ifadə etməyi bacarırlar. Buna baxmayaraq, I sinfə qəbul olunan uşaqların nitqi bəzən yeni anlayışları, fikir və emosiyaları ifadə etməkdə çətinlik yaradır. Bu, hər şeydən əvvəl, onların lüğət ehtiyatının məhdudluğu ilə izah olunur. Bu səbəbdən məktəbdə uşaqların nitqinin inkişafı istiqamətində planlı şəkildə iş aparılmalıdır. Təsədüfi deyil ki, ibtidai siniflər üçün ana dili proqramında nitqin inkişafı başlıca prinsip kimi dəyərləndirilir.

İbtidai siniflərdə ana dili üzrə məşğələlərin əsas məqsədi şagirdlərin şifahi və yazılı nitqini inkişaf etdirməkdir. Deməli, nitq mədəniyyətinin yüksək səviyyədə formalaşması dilin bütün sahələri (fonetika, orfoepiya, orfoqrafiya, leksika, söz yaradıcılığı, morfologiya, sintaksis, üslubiyyət) ilə əlaqədardır.

Nitqdə təbiilik, düzgünlük, məntiqilik, təmizlik, məqsədyönlülük, zənginlik, aydınlıq, sadəlik, səlislik, yığcamlıq, ifadəlilik, obrazlılıq, emosionallıq, gözəllik, incəlik, ardıcılıq və nəzakətlik kimi normalar gözlənilməlidir.

Tədqiqatın aktuallığı. Məlumdur ki, nitq inkişafı təlimində əsas vəzifələrdən biri şagirdləri düzgün ədəbi tələffüz vərdişlərinə yiyələndirməkdir. Bunu təmin etmək məqsədilə nitqdə mövcud olan yerli şivə və orfoqrafik tələffüz normalarını aradan qaldırmaq və orfoepik normalara ciddi riayət etmək lazımdır. Həmçinin intonasiya, vurğu, nitq fasilələri, nitqin sürəti və digər amillər ümumi tələffüz aspektində nəzərə alınmalıdır.

Orta ümumtəhsil məktəblərində bir çox müəllimlər imla yazdırarkən və ya dinləmə mətnlərini oxuyarkən tələffüz qaydalarına əməl etmir, intonasiyanı düzgün tətbiq etmirlər. Halbuki nitq insanın əqli fəaliyyətinin formalaşmasında bilavasitə iştirak edir və onun əsas şərtidir. Şagirdlər mükəmməl nitqə yiyələnməklə ətraf aləmdə baş verən hadisə və əşyalar haqqında müəyyən biliklər əldə edirlər.

İbtidai siniflərdə ədəbi tələffüz təliminin əsas tərkib hissəsi olan orfoepiya təliminin başlıca məqsədi şagirdlərin şifahi nitq bacarıqlarını ədəbi dil normaları əsasında inkişaf etdirmək və nitq mədəniyyətinin formalaşdırılmasına nail olmaqdır.

Metodlar

Məqalədə müşahidə, müsahibə, nəzəri-təhlil, induksiya və deduksiya kimi empirik metodlardan istifadə olunmuşdur.

Təhsil prosesi dedikdə, sistemləşdirilmiş bilik, bacarıq və vərdişlərin məcmusu nəzərdə tutulur. Elmi əsaslarla qurulan təlim təhsilverici, inkişafetdirici və tərbiyəedici funksiyaları yerinə yetirir. Tədris prosesində şagirdlərə dərin bilik, zəruri bacarıq və vərdişlər aşılamaqla onların ümumi inkişafı təmin edilir. Bunun üçün hər şeydən əvvəl biliklərin verilmə vasitələri müəyyənləşdirilməlidir. A. Rəhimov haqlı olaraq qeyd edir ki, bu vasitələr üç qrupa bölünür. Birincisi, tədris materialının məzmunu, ikincisi, məzmunu uyğun seçilən əyani və texniki vəsaitlər, didaktik materiallar, üçüncüsü isə məzmunu uyğun seçilən priyom və metodlardır (Xatırladaq ki, biliklərin verilməsində priyom və metodlar da vasitə rolunu oynaya bilər) (Rəhimov, 2015, s. 11).

Qeyd etmək lazımdır ki, ədəbi tələffüz və cümlə qurmaq vərdişləri üzrə iş apararkən müəllim hansı metod və priyomlardan istifadə edəcəyini dəqiq bilməlidir. Pedaqoji təcrübə göstərir ki, siniflərdə şagirdlərin əksəriyyətinin masasında orfoqrafiya və orfoepiya ilə bağlı müxtəlif tipli lüğətlərə rast gəlinir ki, bu da təqdirəlayiq haldır.

Təbii ki, ədəbi tələffüzə nail olmadan kiçik yaşlı məktəblilərin şifahi və yazılı nitq bacarıqlarının digər sahələrdə yüksək səviyyədə inkişafı mümkün deyil. Məktəblərdə ədəbi tələffüzlə bağlı işlər I sinifdən başlayaraq müntəzəm şəkildə aparılmalı və bu proses bütün siniflərdə davam etdirilməlidir.

Ədəbi tələffüz şagirdlərin lüğət ehtiyatının genişləndirilməsi məsələsində əsaslı yer tutur. Şagird sözün mənasını anladığı kimi, onu düzgün tələffüz etməyi də bacarmalıdır. Müşahidələr göstərir ki, bəzi sözlər çətin tələffüz olunduğundan şagirdlərin fəal lüğət fonduna daxil olmur.

Düzgün olmayan tələffüz – səslərin öz məxrəcində deyilməməsi, səslərin qarışdırılması, bəzən səslərin və hecaların tələffüzdən düşməsi, məzmunu, məqsədə uyğun intonasiyaya əməl edilməməsi nitqin aydınlığına xələl gətirən əsas səbəblərdəndir. Buradan belə nəticəyə gəlik ki, dil öz varlığını nitqdə, nitq isə öz mənbəyini dildə tapır. Deməli, nitqin yaradıcısı dildir: dil olmasa, nitq mövcud ola bilməz.

Sözsüz ki, hər hansı bir dili öyrənərkən, ilk növbədə, şifahi nitqə üstünlük verilməlidir. Dilçi alim R. Hümmətova qeyd edir: “İnsanlar arasında ünsiyyət vasitəsi olan dilin özü bütöv bir sistemdir. Bu sistemi yaradan, onu bir küll halına gətirən dilin ayrı-ayrı vahidləridir. Dilin ən kiçik və ən mənasız vahidi sədsirsə, ən mənalı vahidi cümlədir” (Hümmətova, 2023, s. 9).

Dil və oxu dərslərinin əlaqəli tədrisində ədəbi tələffüz vərdişlərinin aşılması üç istiqamətdə aparılır:

1. Şagird öyrəndiyi tələffüz qaydaları əsasında danışır, müəllim isə şagirdlərdə ifadəli oxu bacarığını tam şəkildə fəallaşdırır.

2. Düzgün tələffüz əsasında şivə və gündəlik nitq prosesində yaranan qüsurlar təhlil edilir.

3. Şagirdlər oxuya verilən tələblərlə tanış edilir və düzgünlük, şüurluluq, ifadəlilik, optimal sürət kimi keyfiyyətlərin qorunub saxlanmasına nail olunur.

I sinifdən etibarən şagirdin sözü hecaya ayıra bilməsi, hər hecada olan səslərin yerini düzgün və ardıcıl olaraq müəyyən etməsi, sözlərdəki səslərin yerini dəyişdirmədən tələffüz etməsi onun düzgün yazmasına əsas yaradır. Həmçinin sözün hecaya ayrılması üzrə vərdişlərin yaradılması da şagirdlərin sözləri sətirdən-sətrə düzgün keçirməsində mühüm rol oynayır.

Məlumdur ki, tətbiqi dilçilikdə *ədəbi tələffüzlə* yanaşı, *orfoepik tələffüz* termini də işlədilir. Azərbaycan dili orfoepiyasının tətbiqi tarixi o qədər də qədim deyil. Keçən əsrin ortalarından başlayaraq bu sahədə araşdırmalar aparılmış və orfoepik məsələlərə müəyyən dərəcədə yer verilmişdir. Dilçi alimlər Ə. Dəmirçizadə, A. Qurbanov, M.Şirəliyev, Ə.Əfəndizadə və N. Abdullayevin apardığı tədqiqatlar orfoepik normaların müəyyənləşdirilməsində əvəzsiz rol oynamışdır.

N. Cəfərova və M. Qasımova qeyd edir: “Oxunun düzgünlüyü *artikulyasiyanın dəqiqliyindən* də asılıdır. Bu səbəbdən bəzən ayrı-ayrı səslərin artikulyasiyası üzərində iş aparmaq faydalı olur. Müəllim oxu zamanı şagirdlərin müəyyən sözləri yazıldığı kimi oxumalarına yol verməməlidir. Bunun üçün müəllim şagirdlərə orfoepik tələffüz nümunəsi verməli və yeri gəldikcə müəyyən orfoepik qaydalarla tanış etməlidir” (Cəfərova, Qasımova, 2023, s. 177).

Nəticələr

İbtidai siniflərdə fənnləri bir-birindən təcrid edilmiş şəkildə tədris etmək məqsəduyğun sayılmır. Azərbaycan dilində nitq inkişafına üstünlük verildiyinə görə oxu ilə Azərbaycan dili fənni arasında inteqrasiya yaradılır.

ABŞ-nin Atlanta Universitetinin alimləri uşaqlara daha çox bədii ədəbiyyat oxumağı məsləhət görürlər. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, bədii ədəbiyyatın mütaliəsi insanın beyin fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir. Tədqiqatçılar 21 nəfər könüllüyə hər gün Robert Harrisin real hadisələrdən bəhs olunan “Pompey” romanından 30 səhifə oxumağı təklif ediblər. Araşdırmalar zamanı könüllülərin baş beyin yarımkürəsinin sol hissəsində aktivləşmə baş verdiyi və bunun sonrakı dövrlərdə də davam etdiyi müəyyən edilib.

Bu gün ibtidai sinif şagirdlərində mütaliəyə maraq oyatmaq böyük əhəmiyyət kəsb edir. Tədris prosesində müəllim hər hansı mətni oxuduqdan sonra şagirdlərə hekayə xəritəsi və

ya plan qurmağı tapşırır. Sınıfın 70%-i bu tapşırığın öhdəsindən gəlsə də, qalan uşaqlarda şüurlu oxu lazımı səviyyədə formalaşmır.

Məhz I sinifdən başlayaraq kiçikyaşlı məktəblilərdə müəllim nitq inkişafının istiqamətlərini – ədəbi tələffüz, lüğət üzrə iş və düzgün cümlə qurmaq bacarıqlarını vərdiş etdirməlidir. Bədii qiraət zamanı şagirdlərin lüğətinə yeni sözlər daxil olur və onlar ədəbi tələffüz qaydalarına uyğun danışaraq rəbitəli nitqlərinin formalaşmasına imkan yaradırlar. Rəbitəli nitq dedikdə, şagirdlərin bilik və yaş səviyyələrinə uyğun olaraq xarici aləmi düzgün qavramaları, onu qrammatik və üslubi cəhətdən savadlı ifadə etmələri nəzərdə tutulur (Nəbiyeva və b., 2015, s. 482).

Məqalədə həm ibtidai siniflər üçün nəzərdə tutulan Azərbaycan dili dərsliklərindən, həm də müəllimlər üçün metodik vəsaitlərdən istifadə olunmuşdur. I sinif Azərbaycan dili dərsliyi üçün yazılmış “Müəllim üçün metodik vəsait”in giriş hissəsində nitq haqqında belə qeyd olunur: “Dil və nitq. Dil insanlar arasında ünsiyyətə xidmət edən fonetik, leksik, qrammatik vasitələr sistemidir. O, fikir, hiss ifadə etmək üçün əsas alətdir və təfəkkürlə sıx bağlıdır; belə ki, dil təfəkkürsüz, təfəkkür isə dilsiz mövcud deyil. Bu baxımdan nitq bacarıqlarından istifadəni idraki prosesdən ayrı təsəvvür etmək mümkün deyil. Dil və nitq bir-biri ilə sıx bağlıdır: dil lazımdır ki, nitq aydın olsun və öz sosial funksiyasını yerinə yetirsin; nitq isə lazımdır ki, dil reallaşsın. İnsanın dilə nə dərəcədə yiyələndiyini onun nitqi vasitəsilə müəyyənləşdirmək olur” (Nurullayeva və b., 2020, s. 3). Bütün bu deyilənlərin təməli məhz ibtidai siniflərdən başlayaraq qoyulur.

Müzakirə

Şifahi və yazılı nitq arasında fərq nədən ibarətdir?

Şagirdlərin şifahi nitqində lüğət ehtiyatının artırılması yazılı nitqin leksik zənginliyinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Şifahi nitqdə düzgün cümlə qurmaq vərdişlərinin formalaşması isə yazıda üslub səhvlərinin qarşısını alır. Həmçinin savadlı, yazılı nitqin bir sıra xüsusiyyətləri şifahi nitqə də təsir göstərir.

Bəzi cəhətlərinə görə şifahi və yazılı nitq bir-birindən əsaslı surətdə fərqlənir. Müəllim bu fərqi bilmədən nitq inkişafı üzrə işi düzgün qura bilməz. Şifahi nitq iki və daha çox şəxs arasında müəyyən şəraitdə qarşılıqlı ünsiyyət prosesi kimi həyata keçirilir və dialoji xarakter daşıyır. Yazılı nitqin kimə aid olduğunu müəyyən etmək isə çox zaman çətin olur. Leksik, morfoloji və sintaktik cəhətdən cilalanmış nitq isə yazılı nitq sayılır.

Şifahi nitq yazılı nitqi, yazılı nitq isə öz növbəsində şifahi nitqi təkmilləşdirir. Nitqin düzgünlüyündən yalnız o zaman danışmaq olar ki, o, dil normalarını pozmasın. İstiqlal şairi X. Rza Ulutürk qeyd edir ki, “bəşəri insan bədii təfəkkürlə formalaşır” (Səfərəliyeva, 2014, s. 5). Yeni nəslin təfəkkür tərbiyəsi isə ilk növbədə ailədən, məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrindən və ibtidai siniflərdən başlanır.

Şagirdlər ana dilini öyrənməklə onun səs sistemi, lüğət ehtiyatı, ədəbi tələffüz normaları və üslubi-qrammatik xüsusiyyətləri ilə yaxından tanış olur, elmi, bədii, publisistik və digər üslublarda olan mətnlərlə məlumatlanırlar. Belə ki, hər bir ibtidai sinif şagirdi müxtəlif forma və məzmunlu bədii əsərləri rəvan və şüurlu oxumağa, həm yazılı, həm də şifahi şəkildə ünsiyyət qurmağa qadir olmalıdır. Dil həmçinin hər hansı bir məlumatı mənimsətmək üçün başlıca vasitədir. Məktəb təcrübəsi göstərir ki, bütün təlim-tərbiyə işlərinin müvəffəqiyyəti ibtidai sinif şagirdinin ana dilini öyrənməsindən asılıdır. Bu baxımdan ibtidai siniflərdə ana dili üzrə proqram materialını və fənnin metodikasını bilmək müəllim üçün xüsusilə vacibdir. Ana dili şagirdin söz ehtiyatını yeni söz və ifadələrlə zənginləşdirir, nitqini daha dolğun qurmaq üçün imkan yaradır.

II sinif Azərbaycan dili dərslində tapşırıq Ç-də yazılır:

Verilmiş sözləri nümunəyə uyğun olaraq cümlələrdə işlət.

Tapşırıq Ç:

Sədaqət, etibar, zaman, mübariz

Nümunə:

1. Sədaqət artıq ikinci sinfi bitirir.

2. Dostluqda sədaqət gərəkdir (Nurullayeva və b., 2020, s. 92).

Bu tapşırıqda müəllim üç əsas məqama diqqət yetirməlidir.

1. Dil qaydası: *sədaqət, etibar, zaman* sözlərinin ad bildirən sözlər olduğunu şagirdlərə izah etməlidir.

2. Sual vermək: Şagirdlərdən *mübariz* sözünə sual vermələrini tələb etməlidir (Bu söz *necə?* sualına cavab verdiyi üçün xüsusi isim kimi işlənə bilsə də, sifət vəzifəsində çıxış edir).

3. Mənanı anlamaq: Əgər şagird bu sözlərin mənasını başa düşərsə, cümlə qurmaq onlarda heç bir çətinlik yaratmayacaq.

İbtidai sinif şagirdləri üçün tələffüz mədəniyyətinə yiyələnmək praktik baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir. Buradan aydın görünür ki, orfoepik normalara yiyələnməklə şagirdlər fikirlərini aydın şəkildə ifadə edir və şivə ilə bağlı tələffüz səhvlərinə yol vermirlər. Ədəbi normalar nitqə aydınlıq, rəvanlıq, canlılıq gətirir, eyni zamanda onun emosional təsirini gücləndirir. Düzgün tələffüz isə qarşı tərəfin diqqətini fikrin ifadə vasitələrindən çox məzmunu yönəldir və nitqin daha tez qavranılmasına şərait yaradır. Lakin şagirdlərdə bu keyfiyyət, yəni tələffüz normalalarına uyğun oxu və danışmaq bacarığı birdən-birə formalaşmır. Soltan Hüseynoğlu haqlı olaraq qeyd edir ki, “söz şagirdə təsir etmək üçün müəllimin ixtiyarında olan güclü vasitədir. Müəllimin sözdən bacarıqla istifadə etməsi, öz nitqini, səsini ustalıqla idarə etməsi onu bir pedaqoq kimi səciyyələndirən mühüm keyfiyyətdir” (Hüseynoğlu, 2020, s. 8).

Nitqin ən kiçik vahidi səs, ən böyük vahidi isə cümlədir. Cümlə qurmaq vərdişlərinin inkişafı dedikdə, nitqdə söz sırasını qorumaq, sözləri mənaca əlaqələndirmək, bir sözdən

asılı olan digər sözü tapmaq, sözlər arasında tabelilik əlaqəsini gözləmək və köməkçi nitq hissələrindən nitqdə düzgün istifadə etmək nəzərdə tutulur. Bu məqsədlə aşağıdakı iş növlərindən istifadə olunur:

1. Sual-cavab üsulu.
2. Buraxılmış sözləri yerinə qoymaqla cümlələri tamamlamaq.
3. Söz birləşmələri tərtib edib onları cümlələrdə işlətmək.
4. Sadə cümlələrdən mürəkkəb cümlələr tərtib etmək.
5. Mətnəndən seçilmiş ifadə və sözləri yeni mətnə istifadə etmək.
6. Müəllimin təqdim etdiyi sxem əsasında cümlələr qurmaq.

Sual-cavablarla iş növü Azərbaycan dili dərsinin sütunlarından birini təşkil edir. Suallara cavab vermək həm konkret mövzuya aid biliklərə yiyələnmək, həm də cümlə qurmaq bacarığı tələb edir. A. Bəliyev qeyd edir ki, “cümlə üzvlərinə düzgün sintaktik sual vermək, cavabların elmi dəqiqliyinə diqqət ayırmaq və üslubi məqamlardan yerində istifadə etmək bacarığı formalaşdırmaq dil dərslərinin ən faydalı elementlərindəndir” (Bəliyev, H., Bəliyev, A., 2014, s. 277).

Buraxılmış sözləri yerinə qoymaqla cümlələri tamamlamaq

İbtidai sinif müəllimi nitq hissələrini və cümlə üzvlərini tədris edərkən şagirdləri bu tip çalışmalar üzərində işlədərək yüksək nəticə əldə edə bilər. Nümunə olaraq bir ismi müxtəlif cümlələrdə, müxtəlif hallarda, bir feili isə müxtəlif cümlələrdə, müxtəlif zamanlarda işlətmək kimi tapşırıqlar vermək olar. III sinif Azərbaycan dili dərslində verilmiş tapşırıqlara nəzər salaq.

Tapşırıq C:

“Yelləncək” sözünü uyğun şəkildə dəyişərək nöqtələrin yerinə yazıb köçürün.

1. Uşaqlar növbə ilə ... yellənirdilər.
2. Hamı onun düzəltdiyi ... tamaşa edirdi.
3. Arzu ... yığıldı.
4. Bu ... atam asmışdı.
5. Qırıq ... üstündə oturmaq təhlükəlidir (İsmayılov və b., 2022, s. 13).

Bu tapşırıq şagirdlərdə, ilk növbədə, həm ismin hallarını, həm də cümlə qurmaq vərdişini daha mükəmməl mənimsəmələri üçün şərait yaradır.

Tapşırıq B:

İsmlərə çoxluq bildirən şəkildə artırıb yazın. Şəkilçilərin yazılışına diqqət edin.

Qaz, gül, ilan, qardaş, həyəət, şəhər (İsmayılov və b., 2022, s. 21).

Məktəbdə aparılan ana dili məşğələləri elə qurulmalıdır ki, şagirdlərdə düzgün ədəbi tələffüz qaydalarına yiyələnmək bacarığı formalaşsın.

Tapşırıq D:

Nöqtələrin yerinə uyğun gələn sayları müəyyən edin.

Yeddi, xeyli, altı, otuz, üç, minlərlə, doqquz

1. Dünyada ... materik var.
2. Bir saatın yarısı ... dəqiqədir.
3. Göy qurşağının ... rəngi var.
4. ...noyabr vətənimizdə “Bayraq Günü” kimi qeyd edilir.
5. Bayram tədbirinə ... adam gəlmişdi.
6. Bir fəsildə ... ay var.
7. Əsgər vətən uğrunda ... mübarizə aparırdı (İsmayılov, Nurullayeva, 2022, s. 31).

Cümlə qurmaq vərdişi söz birləşmələri tərtib etmək və onları cümlələrdə işlətməkdən ibarətdir. İbtidai siniflərdə sadə cümlələrdən mürəkkəb cümlələr yaratmaq bacarığı şagirdlərdə cümlə qurmaq vərdişini formalaşdırır, eyni zamanda sadə və mürəkkəb cümlələri bir-birindən fərqləndirməyi öyrədir.

Nəticə

Dərslərdə orfoepik qaydalar və cümlə qurmaq vərdişləri üzrə çalışmalar elə verilməlidir ki, şagirdlər həddindən artıq yüklənməsin, eyni zamanda ardıcılıq və sistemlilik təmin olunsun. Bu gün Azərbaycan dilinin praktik olaraq öyrədilməsi yalnız onun bir fənn kimi tədrisinin zəruriliyini ortaya qoymur, həm də bu prosesin daha səmərəli təşkili üçün əlavə araşdırma aparılmasını zəruri edir.

Ədəbiyyat

1. Bəliyev, H., Bəliyev, A. (2014). *Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası*. “Qismət”.
2. Cəfərova, N., Qasımova, M. (2023). *İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası*.
3. Hüseynoğlu, S. (2019). *İfadəli oxunun əsasları*.
4. Hümətova, R. (2023). *Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis*.
5. İsmayılov, R., Nurullayeva, Ü., Zahidova, Ş., Bayramova, İ., Xanahiyeva, A., Cəlilova, K. (2022). *Azərbaycan dili III sinif (I–II hissə)*.
6. Nəbiyeva, Ş., Abdullayeva, G., Kərimova, A. (2015). *İbtidai siniflərdə Ana dilinin tədrisi metodikası fənnindən mühazirələr*.
7. Nurullayeva, Ü., Bayramova, İ., Zahidova, Ş., Allahverdiyeva, N., Xanahiyeva, A. (2020). *Ümumtəhsil məktəblərinin I sinfi üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslərin metodik vəsaiti*.
8. Nurullayeva, Ü., Bayramova, İ., Xanahiyeva, A., Məhyəddinova, K. (2020). *Ümumtəhsil məktəblərinin II sinfi üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslər. II hissə*.
9. Rəhimov, A. (2015). *Ana dilinin tədrisi metodikası*.
10. Səfəraliyeva, F. (2014). *Uşaq folkloru və şagirdlərin bədii təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi*.